



GALILEVS GALILEI FLORENTINVS
ANNVM AGENS LXXVIII

GALILEI ERETNEKSÉGE¹

Most, hogy a Gallimard méltán híres történelem-sorozatában franciául is megjelent Pietro Redondi könyve, a *Galileo eretico*, bizonyára rövidesen világsiker lesz belőle. Elsősorban tán nem is azért, mert a mai tudománytörténet-írás legnagyobb érdeklődéssel kísért szociológiai-filozófiai irányába esik; azért inkább, mert meghökkentően új dolgokat tud mondani – ugyanarról másképpen, napjaink élvonalbeli historiográfiájának szabályai szerint. Máris messze a szűkebb szakmai határokon túl elterjedt a könyv híre, a nyelvi korlátok – az olasz végtére kis nyelv – ellenére; és pedig éppen ebből az „ugyanarról másképpen” szempontból legérdekesebb eredménye terjedt el: a nagy pör radikális újraértelmezése.

Galilei 1633-as procedúrája persze szinte csábít az újraértelmezésre, hiszen jóformán csak végeredménye ismert, az oktalan és kegyetlen ítélet; az eljárás részleteit a Szent Hivatal mélységes homálya fedi. Redondi szerencsés hasonlattal tudománytörténeti fekete dobozról beszél, amelynek csak a kimenete ismert. És az input? No persze az is, legalábbis nagyjából: az egyik összetevője (a megsértődött és politikailag amúgy is szorongatott helyzetbe került) Orbán pápa, a másik a megdühödött jezsuiták (Dialogó-val fölpiszkált) antikopernikánizmusa. Érthető, hogy input és output ismeretében a történészek eleddig a fekete doboz titkának a megfejtésével fáradoztak, ezzel töltötték meg könyvtárnyi tanulmánytömeget. Meddő mesterkedés, véli Redondi. Micsoda történész-elbizakodottság úgy képzelni, hogy át tudunk látni azon a sűrű hálón, amit oly mesterien szőttek egyes kezek a rejtőzködés, a titkolódzás, a képmutatás, az áltatás, a látszatkeltés, a különféle tisztességes és tisztességtelen disszimulációk nagy századában! Mit tehet egy mai történész a „larvatus prodeo” akkori mesterei ellenében? Mindenekelőtt, véli Redondi, tisztelheti a rejtőzködés tudományát; nem szabad avatatlan kézzel a fekete dobozba piszkálnia. Nem csinálhat persze semmit a jól ismert outputtal

¹ Előzménye: Vekkerdi László: Galilei eretneksége. = Természet Világa 117 (1986) No. 6. pp. 246–249.

sem. De a bemenő csatlakozásokat megvizsgálhatja; kereshet az ismert végeredményhez jobban illő inputokat.

De a Galilei-pör esetében nem könnyű az eddigieknél se tetszetősebb, se történeti adatokkal jobban alátámasztható indokokat találni. De hátha épp ez a tetszetősség és az adatok nyilvánvalósága a gyanús? Hiszen ne feledjük, a rejtőzködés századában keressgélünk! Hátha csak úgy kitalálták – a per konstrukciós jellege sohasem volt kétséges – a kopernikánizmus vádját, hogy egy sokkal súlyosabb vádat rejtessenek, illetve mentsenek általa? Ez Redondi jogos kérdése, s a könyv akár erre adott válasznak is felfogható. A válasz – az „ugyanarról másképpen” játék alapszabályai szerint – meghökkentő és egyszerű: Galileit eredetileg sokkal súlyosabb váddal, főbenjáró teológiai eretnokség gyanújával kívánta pörbe fogni a Szent Hivatal, s a pápának csak nagy nehezen sikerült megmentenie öreg barátját egy sokkal enyhébb vád ravasz kieszelésével és elfogadtatásával, ha már az eljárást – közismerten szorult politikai helyzetében – megakadályozni nem is tudta. A sikernek persze alapfeltétele volt, hogy az eredeti súlyos vád ki ne derülhessen: még a nyomait is el kellett tüntetni. Nem csoda, ha eddig még csak nem is gyanakodtak rá a történészek. És az se csoda, hogy annyi tintát pazaroltak hiába az ítélet, illetve a vád nyilvánvaló következetlenségeinek a magyarázatára. Ellentétes a pörben bemutatott 1616-os inkvizítori dekrétum szövege, amely a kopernikuszi tanok „bármily módon” való terjesztését tiltja, a Galilei által fölmutatott Bellarmino-levéllel, amely csupán azt tiltja meg, hogy a napközepű világrendszert az esetleges későbbi igazolásáig – bizonyított tudományos igazságként tárgyalják?

Hát persze hogy ellentétes, hiszen a Dialogo, hipotetikusként ismertette Kopernikusz elméletét, az utóbbi tilalmat nem szegi meg. De csak betű szerint nem, hiszen a vak is láthatja, hogy érvei és egész szelleme Kopernikusz rendszerét igazolja, szavaival és antikopernikánus nyilatkozataival ellentétben. Csakhogy a kor eszmeecsőseit éppen a szavak és a nyilatkozatok érdekelték, még az áttértektől se követeltek meg ennél többet. Az „őszinteséget” amolyan (a maga módján úgy lehet nem kevésbé álszent) jelenkori értelemben még csak nem is ismerték; az elhallgatások és a „tisztességes hazugságok” művészete hozzá tartozott a kor szellemi klímájához, e nélkül még közepes tollforgató sem lehetett senki. A közismert, ámde nyilvánosan tagadott kopernikánus szimpátia nem volt elég a vádhoz; Galileinek meg kellett szegnie egy kifejezett inkvizítorikus rendeletet ahhoz, hogy érvényesen elítélhető legyen. S méghogy Galilei megsértette volna Őszentségét, Simplicio szájába adván a Föld forgása ellen fölhozott érveit? Először is Simplicio korántsem az az együgyű hülye, akinek okos tudománytörténeteink hiszik, azután meg az óvatos Galilei, aki nagyon jól ismerte a pápa hiúságát, éppen itt ne tudta volna fékezni a nyelvét? És különben is miért mondotta Riccardi atya, a Szent Palota háznagya a firenzei nagykövetnek,

hogy „nem matematikai dolgokról van itt szó, hanem a Szentírásról, a vallásról és a hitről”? És miért beszélnek eleinte mindig Galilei könyveiről, többesszámban, ha kezdettől fogva, mint az ítéletben, egyedül a Dialogó-t hibáztatták? S nem förmedt-é rá maga a pápa a nagykövetre, amikor az szelíden kifogásolta, hogy az eljárás előkészítésére összehívott különleges bizottságban egyetlen matematikus vagy csillagász sincsen, nem förmedt-é rá, hogy „Galilei oda merészkedett, ahová nem lett volna szabad; a legsúlyosabb s legveszedelmesebb dolgokhoz nyúlt, amiket ezekben az időkben egyáltalán fel lehet hozni”? Örüljön, hogy nem dobták nyomban az inkvizíció törvényszéke elé!

Száz szónak is egy a vége, a nagy pör szokásos értelmezése esetében csakugyan ezernyi kisebb-nagyobb következetlenség marad, amik mind sokkal érthetőbbek, ha föltételezzük, hogy a Galilei ellen eredetileg fölhozott vád nem a Dialogo tilalomsértő kopernikánizmusa volt, hanem valami sokkal súlyosabb eretnokség, valami igazi nagy teológiai eretnokség, ami a katolicizmus egész dogmarendszerét alapjaiban fenyegette, amivel – ellentétben a kopernikánizmussal – sohasem lehetett volna kiegyezni. Redondi meg is találja ezt a sokkal veszélyesebb eretnokséget a Saggiatore atomizmusra épülő, szenzualista materializmusában.

A Saggiatore atomizmusát és szenzualista episztemológiáját természetesen nem kellett fölfedezni; ezzel mindig is tisztában volt a tudománytörténet-írás, habár részletesebben William R. Shea 1972-ben megjelent könyvéig nemigen elemezték. Redondi azonban valami merőben mást csinál. Azt ismeri fel világosan és érteti meg páratlan szuggesztivitással, hogy miért kellett ennek az atomizmusnak és episztemológiának szükségképpen ellentétbe, sőt élethalálharcba keverednie az Egyház – tridenti zsinaton szankcionált – hivatalos filozófiájával.

Szokásához híven itt is ismert adatok általánosan elfogadott értelmezéseiből indul ki Redondi. Megnézi, hogy mi történik az értelmezésekkel, ha megforgatja egy kicsit az adatokat és megpróbálja XVII. századi szempontok szerint megérteni. Mit akart például mondani Galilei tanítványa és első életrajzírója, Vincenzo Viviani azzal, hogy mestere minden nyomorgatásának és üldöztetésének az üstökösök ürügyén kirobbant vita volt az oka? Csakugyan csak azt – amint a szokásos magyarázat állítja –, hogy a Saggiatoréval engeszthetetlen ellenségévé tette Orazio Grassit és általában a jezsuitákat? És különben is, a Saggiatore kirobbanó sikert aratott, maga a pápa tapsolt neki lelkesen, s később se rótták fel soha Galileinek, legalábbis ami a nyílt felelősségre vonást illeti. Miért hangsúlyozza akkor Viviani, aki Galilei utolsó éveiben mellette élt, hogy úgyszólván minden bajnak ez a régi vitairat a forrása? Ma persze nemigen figyelnek a tudománytörténészek Viviani megjegyzésére, de a XVIII. században Montucla, a nagy matematikatörténész még úgy tudja, hogy vitájuk miatt Grassi atya jócskán hozzájárult az inkvizítorok Galilei elleni fel-

piszkálásához. Ehhez az azóta elfelejtett „szenzációs értesülés”-hez csatlakozik Redondi, s mesteri detektív munkával deríti ki, hogyan járult hozzá ez a befolyásos jezsuita Galilei üldöztetéséhez.

Se hely, se szükség nincsen itt rá, hogy kitérjünk az 1618-ban föltűnt három üstökös kapcsán kirobbant vitára. Sokan ismertették, köztük Drake tán még jobban is Redondinál. Itt csupán emlékeztessünk rá, hogy Grassi atya a jezsuiták tudományos fellegrájában, a Collegio Romanóban még ez évben előadott a tárgyról, s ez a konferencia nyomtatásban is megjelent, névtelenül, 1619 elején. Galileinek római barátai már a kéziratot elküldték Firenzébe, s egyik tanítványa, Mario Guiducci közreműködésével s neve alatt a mester 1619 nyarán már meg is jelentette róla meglehetősen éles kritikáját. Grassi – Lothario Sarsi álneven – decemberre jött ki a *Libra astronomica ac philosophica* címet viselő válasszal, amelyben legfőbb célja gyanánt Arisztotelész üstökösökre vonatkozó konklúzióinak a védelmét tűzte ki. A *Libra*-ra válaszol, jó néhány éves késéssel, az 1623-ban megjelent *Il Saggiatore*.

A késést részint Galilei betegeskedése okozta, azonban még sokkal inkább a rendkívül gondos és körülményes előkészítés. A *Saggiatore* ugyanis nem akármilyen könyv. Az *Accademia dei Lincei* kiadásában és égisze alatt jelent meg, sőt – amint Redondi hangsúlyozza – egyenesen kezdeményezésére s tervei szerint. 1620 májusában összegyűlt Cesi herceg (Urbino közelében fekvő) aquaspartai palotájában a „Hiúzok” akadémiájának „operatív magva” – Cesi, Ciampoli, Cesarini –, és elhatározták, hogy az üstökösök ürügyén egy epikus-szatirikus vitairatot íratnak Galileivel Sarsi arisztoteléanus nézeteinek cáfolására és a maguk modern antiarisztoteléanus eszméinek a terjesztésére. Galilei személy szerint jó barátjuk volt, s az Akadémia büszkesége; tehetsége és nagy tudományos tekintélye eleve garantálta a „Sarsi-hadművelet” sikerét. A kézirat 1620 őszére elkészült. Virginio Cesarini, a Hiúzok afféle eszmei koordinátora, átnézte és számos javítást indítványozott. A kijavított kéziratot Cesi herceg s még néhány tekintélyesebb akadémikus is simított itt-ott. 1623 tavaszán kezdték el nyomtatni – Riccardi atya magasztalásnak beillő engedélyezésével – a könyvet, melynek híre közben már messze szállt, s nagy izgalommal várták a megjelenését az ellenség főhadiszállásán, a Collegio Romanóban.

Az események gyorsan pörögtek ezekben az izgatott húszas években; Redondi filmszerű vágásokkal sorjázza a legfontosabbakat. 1620 májusában az Index-kongregáció betiltotta Kepler Epitomé-ját, ugyanakkor a *De revolutionibus* alkalmas megcenzúrázását javasolta, hogy végre engedélyezhessék. 1621. szept. 17-én meghalt Bellarmino kardinális, az ellenreformációs egyház nagy ideológusa. 1623 nyarán meghalt az öreg pápa, és a firenzei Maffeo Barberinit, a Hiúzok és Galilei nagy barátját választották VIII. Orbán néven helyébe. Fiatalon bíborossá kinevezett unoka-

öccsét, Francesco Barberinit 1623 szeptemberében a Hiúzok Akadémiája tagsággal tüntette ki. Vagy inkább ő az Akadémiát? A Hiúzok mindenképpen a hatalom közvetlen közelébe kerültek, és soha egyetlen Galilei-életrajz sem mulasztja el ecsetelni a lehetőségek így kialakult „csodálatos konjunktúra”-ját. Október végén jelent meg, az új pápának szóló ajánlással és a Barberiniek háromméhes címerével a Saggiatore. Redondi is természetesen alaposan körüljárja a „csodálatos konjunktúrát”. De ő nem a szokásos kopernikánus perspektívából nézi a dolgokat. Az ő Hiúzai és az ő Galileije nem azt a lehetőséget látják fölvilanni, hogy most végre elfogadtathatják az egyházzal Kopernikusz tanítását. Még Drake is, aki pedig napról napra ismeri Galilei életét, a Dialogo kopernikanizmusa felől vizsgálja ezeket az éveket. Nem így Redondi. Őt inkább olyasféle kérdések érdeklik, hogy kik is voltak ezek a Hiúzok? Jó, úri és nagyúri tudománykedvelők; de mit jelentett ez egy olyan korban, amikor a tudomány – egyebek közt Bruno máglyája is mutatta – elválaszthatatlanul összefonódott vallással és világnézettel? Mit akartak elérni a Hiúzok a Saggiatoré-val?

Nem könnyű a válasz, hisz – ne feledjük – a tettetések és az életfontosságú látszatok korában járunk. Redondi sem tud lényegesen többet kihámozni a Saggiatore filozófiájából elődeinél. De ő nem elégszik meg a híres rész idézésével, hogy a „Természet könyve” geometriai alakzatokból álló „betűkkel” íródott; látja jól, hogy a különféle titkos írások és a természetben mindenfelé felfedezni vélt jelek megfejtésének nagy korában ez a kép egyáltalán nem látszhatott olyan meglepőnek, mint ma. Az érzékszervi tapasztalás Galilei-féle elméletét se annyira a későbbi szenzualista materializmus szemszögéből vizsgálja, mint inkább a középkor s kivált Ockham nominalizmusa felől. A babilóniak kötelességszerűen idézett parittyáját pedig, amivel Galilei a tekintélyre hivatkozó kauzális érvelését (s meglehet az annyit emlegetett „Vera causa” bizonyítást) figurázta ki, Redondi csupán általánosságban, futólag említi. Összegezi viszont részletesen, és pedig a XVII. század szempontjainak megfelelően, Arisztotelész természetfilozófiáját: „A természet, egy arisztoteléanus számára, érzékelhető kvalitások terminusaiban íródott. Mindezek a kvalitások – mint pl. a meleg, a keménység, a szín, a szag – valamilyen szubsztanciához tartoztak, valódi kvalitások voltak vagy szubsztanciális formák. Csak csoda választhatta el a kvalitást a maga szubsztanciájától.” Valóságosnak tekintett kvalitások neveinek komplex kombinációja volt tehát a tudományos nyelv grammatikája, s a nyelvtan szabályait az arisztotelézi logika rögzítette: egy nyelv, amely fogalmi változókhöz kötött pusztán nevekkel állt.

Ezzel a kvalitatív peripatetikus nyelvvel állított szembe a Saggiatore egy merőben másfélét, s azt állította, hogy a természetről csak ezen a merőben másféle nyelven érdemes beszélni. Dehát milyen volt a Saggiatore

nyelve? Nem szükséges itt bővebben kitérnünk rá, Redondi értelmezése inkább csak részleteiben s hangsúlyában tér el az eddigiektől. Nem annyira kvantitatív és geometriai jellegét hangsúlyozza, mint inkább következetesen fizikai atomizmusát, amit jó előre szembe is állít a Discorsi matematikai (tehát a kor felfogása szerint hipotetikus) atomizmusával. Ez a fizikai, ha úgy tetszik szubsztanciális atomizmus határozza meg a Saggiatore ismeretelméletét, pusztá nevekké degradálva mindenféle kvalitást. De jól vigyázzunk! Nem valamilyen ténylegesen létező dolog vagy folyamat elnevezésévé, ami még összeegyeztethető lenne valamilyen módosított arisztotelianizmussal. A fizikai világban semmi olyasmi nem létezik, mint „íz”, „szag”, „szín”; a valóságban, objektíven, szubsztanciálisan egyáltalában nem létezik semmiféle kvalitás. „A tűz meleg” – mondotta az arisztotelianus fizika. „A tűz mibennünk a meleg érzetét kelti” mondja az új, szabadon hagyva s vizsgálandóként a kérdést, hogy miféle mechanizmus által. Galilei a meleg esetében is atomisztikus mechanizmust tételzett fel: sebesen mozgó „tűz-parányok” apró részecskéikre „oldják” a szilárd testeket s a folyadékokat, s ezek a részecskék keltik azután, a test pórusain behatolva, mozgásukkal a „meleg” érzését. „Meleg” tehát csak számunkra létezik, szubjektíve. A világban, objektíve, csak különféle fajtájú, összetételű és alakú részecskék mozgása létezik. Nekünk persze mindez trivialitásként hangzik s nyomban Locke-ot juttatja eszünkbe. Akkor azonban, mikor szubsztanciához tapadt valódi kvalitások keverékeként látták s élték meg a világot, akkor ez a nézet meghökkentően új volt, s Démokritoszt, Epikuroszot, Lucretiust, Platón Timaiosát, Telesiót, Brunót, Campanellát, Ockhamot juttatta az emberek eszébe; csupa olyan szerzőt – figyelmeztet Redondi –, akiket cseppet se kedvelt az Egyház. Ám ennek ellenére épp ez idő tájt az efféle tanok határozott divatjáról beszélhetünk. Giordano Bruno máglyahalála nem szegte sorát az ő hermetikus-kabbalisztikus atomizmusa által inspirált műveknek, az egyik ilyen könyvet épp Firenzében publikálta – hangsúlyozta Redondi – a sienai egyetem professzora, Esteban Rodrigo de Castro, 1621-ben. Nem mintha Redondi nem látná Bruno és Galilei atomizmusa közt a különbséget, de az újkorelőt tárgyaló tudománytörténet-írás nagy „hermetikus fordulata” láthatóan nem múlt el felette se nyomtalanul, s ha nem is idézi explicite Yates kisasszonyt, Galileije – ha tán fenntartásokkal is – mégiscsak az ő „keresztény kabbalistái”-t juttatja az ember eszébe. De nem ez a lényeg. Annyi sokféle Galilei után az embert tán még egy rózsakeresztes Galilei se lepné meg nagyon. Redondi azonban valami sokkal fontosabbat mutat meg: azt, hogy miért kellett szükségképpen összeütköznie a Saggiatore reális kvantitásokat tagadó episztemológiájának a katolikus Egyház tridenti ideológiájával.

Ideológiája fellazult sorait a Tridenti zsinaton újrarendező Egyház egész hitvilágának sarkalatos tételeként állította előtérbe az eukharisz-

tikus dogmát. Redondi Raffaello „Disputa az oltári szentségről” elnevezésű híres freskójából kiindulva mutatja be ragyogóan a dogma lényegét s reneszánsz kori történetét, s megérteti, hogy Trident után, miután a leg-haloványabb ökumenikus remény is szertefoszlott, szó sem lehetett többé semmiféle disputáról. Talán semmin olyan jól le nem mérhető az egyház tridenti megmerevedése, mint épp az eukharisztikus dogmán. Igen, ezen-túl vitathatatlan igazságként kellett elfogadni, hogy az ostya, mikor a pap megszenteli, átlényegül Krisztus valódi testévé és vérévé, habár íze, színe, illata, minden kvalitása változatlan marad. Ehhez kell épp a megszentelés csodája: a szubsztancia elválasztásához a kvalitásaitól. Ha ugyanis a szubsztancia elvált a kvalitásaitól, akkor már nyugodtan átlényegülhet anélkül, hogy a kvalitásoknak is meg kellene változniuk. Nyilvánvaló azonban, hogy a csoda csak addig hatásos, amíg kvalitások valóságosan léteznek, nem csoda, hogy az egyház körmeszakadtáig ragaszkodott az ő Arisztotelészéhez.

De hát miért nem támadták akkor meg rögtön, nyíltan és radikálisan a Saggiatore valódi kvalitásokat tagadó természetfilozófiáját? Nem eszik a kását olyan forrón, feleli Redondi. Mindig is éltek az Egyházban Dionüszosz Aeropagitára és Augustinusra hivatkozó spirituálisabb vagy egyenesen misztikus tendenciák, amelyek a peripatetikus logiko-teológiával szemben a bensőséges hitre és a lélek transzcendens áhítatára helyezték a hangsúlyt. Galilei római barátai – afféle világi és egyházi arisztokraták, mint Cesi, Cesarini, Ciampoli – ennek a bensőségesebb és spirituálisabb – mondhatni „prae-janzenista” – katolicizmusnak voltak a hívei, s hajlott felé Maffeo Barberini, márcsak erős francia szimpátiái miatt is. Az 1620-as években egy pillanatra még az sem látszott lehetetlennek, hogy a katolicizmus jövője érdekében sikerülni fog végül is enyhíteni a tridentianus szigoron. Ez volt a Saggiatore pillanata, a „mirabil congiuntura”. Igen jellemző és Redondi nem is mulasztja el részletesen ismertetni, hogy az előkelő és magas egyházi méltóságokkal ékes római „Accademia dei Desiosi”-ban 1625 farsangján Giuliani Fabrici – a pápa udvari költője – a Saggiatore alapján támadta Arisztotelész filozófiáját, nagy tetszés közepette. A konjunktúra oly kedvezőnek tűnt, hogy Galilei elérkezettnek látta az időt újra síkra szállani Kopernikusz rendszerének elfogadtatásáért.

Mario Guiducci, aki Galilei barátja – s megbízottjaként figyelte az eseményeket Rómában –, elküldötte mesterének 1624-ben Francesco Ingoli atya 1616-ban írt, de nyomtatásban meg nem jelent értekezését a kopernikanizmus ellen, s Galilei egy baráti, de a nyilvánosságnak szánt levélben hosszan válaszolt rá, fizikai érvek – köztük az árapály fizikai magyarázata – alapján cáfolva Ingoli antikopernikánus állításait. Barátjaik nagy tetszéssel fogadták a levelet, ám magának Ingolinak – akinek végül is szánta Galilei – Guiducci nem merte megmutatni, mert úgy hallotta, hogy valamiféle próbálkozások történtek „a Saggiatore betiltatására vagy

korrigáltatására, azzal vádolva a könyvet, hogy dicsértetik benne Kopernikusz Föld mozgására vonatkozó doktrínája”. Nagy bajba keveredhettek volna, ha a derék Giovanni di Guevara atya, akinek vizsgálatra kiadták az ügyet, úgy nem ítélt, hogy „a mozgás azon doktrínáját, még ha tán tartatik is, ő nem látja kiátkozandónak”. A részletek Favaro alapvető Guiducci-tanulmánya óta jól ismertek, idézik is őket bőven, de mindig a kopernikanizmus vádjával kapcsolatban. De hátha – kérdi Redondi – felületes volt Guiducci, hátha nem járt kellően utána a dolognak, s a Saggiatoré-t följelentő iratban egyáltalában nem is a Föld mozgásáról volt szó? Kétségtől jogos kérdés, hisz a Saggiatore csakugyan kínos gonddal kerüli a kopernikanizmusnak még a látszatát is. Az aztán már a történész szerencséje, hogy Favaro kutatásai óta a Szent Hivatal levéltárát rendezték, s Redondi megkeresésére nyomban kiugrott a Saggiatore címszónál egy névtelen följelentés, amely csakugyan az atomok – s nem a Föld – mozgására hivatkozó tan miatt tartja a katolikus vallásra veszélyesnek és eretnekséggként kiátkozandónak a könyvet, lévén ez a tan a kvalitások realitásának tagadása miatt eleve összeegyeztethetetlen az oltári szentség dogmájával. De ha az eretnokség súlyos és az Egyház szempontjából valóban megalapozott vádja merült fel a könyv ellen, hogyan úszhatta meg büntetés és inkvizíciós vizsgálat nélkül? Hogyan tehetette ad acta az ügyet az egyáltalában nem elnézőnek ismert Szent Hivatal? És egyáltalában: kit rejthet a névtelen feljelentés? Ezekkel a kérdésekkel a Galileo eretico legizgalmasabb fejezeteihez érkeztünk.

Redondi mindenekelőtt újraolvastatja és újragondoltatja a jól ismert Guiducci-levelezést. Látjuk, hogyan környékezi meg a ravasz Orazio Grassi a jóhiszemű firenzei ügyvédet – aki maga is jezsuita iskolába járt egykor –, hogy kiszedje belőle Galilei titkolt nézeteit, míg Guiducci gyanút nem fog, s most már ő próbálja kikémleni a jezsuita szándékait. Megismerjük egyre közelebből Grassi atyát, ezt a fanatikus, ám szép tehetségekkel megáldott embert, aki vallása és rendje elszánt szolgálatában tán nem kevesebbre tört, mint a nagy Bellarmino halálával keletkezett hiány betöltésére. Ez a szándék adja a kezébe a tollat a Galilei elleni feljelentés megfogalmazására.

Mert a névtelen feljelentést – Redondi ezt számtalan külső és belső érvből szőtt hálóval demonstrálja – minden bizonnyal Grassi atya írta. Galilei mindig is legádázabb ellenségeihez számította őt, de persze a följelentésről nem tudott. A legsúlyosabb vádakát viszont ismerte, hiszen Grassi szinte szó szerint megismételte a Saggiatoré-ra válaszoló *Ratio ponderum Librae et Simbellae* címen 1626-ban Párizsban megjelent művében. Nyilvánosan is elhangzott tehát az eretnokség súlyos vádja, hogyan lehetséges mégis, hogy a vád nyomán Galileinek haja szála se görbült? Sőt, Galilei és barátai még azt se látták szükségesnek, hogy válaszoljanak.

Fogas kérdés, de csak nekünk. A rejtőzködések ama századában ugyanis egy nyílt denunciació sohasem ért fel egy titkos feljelentéssel. Azután meg miért Párizsban jelent meg Grassi könyve? Nyilván mert Rómában nem jelenhetett meg. De miért? A válasz persze önként kínálkozik: a „mirabil congiuntura” miatt, a tridentinusnál szabadabb, bensőségesebb katolicizmust kívánó erők időleges előretörése miatt. Redondi itt remekel csak igazán, ahogyan elibénk varázsolja ezt az egész kényes erőegyensúlyt, bemutatja ennek a furcsa római reformkatolicizmusnak a szereplőit, rövid tündöklését és bukását.

Eddig is ismertük persze, kivált Giorgio de Santillana Galilei-kutatásai óta, az 1620-as éveknek ezt a liberális római pillanatát, amikor a Barberini-pápa nagyratörő tervei és francophil politikája – saját érzelmeivel egybehangozva – az újabb tudományos nézetek protektorává tették. Redondi azonban mást, többet mutat meg. Azt keresi elsősorban, hogy egy ilyen diktatúrában, mint amilyen a pápai volt, miféle esélyei lehetnek az egymással vetélkedő hatalmi csoportosulásoknak az események irányítására, a politikai és az ideológiai irányítás módosítására. A Saggiatore a reformtörekvések manifesztuma volt, szerzője a pápa nem hivatalos filozófusa. Amíg a pápa a reform oldalán állott vagy legalábbis nem ellenezte, Galileinek nem eshetett baja. Ezért küldte ki a pápa a Saggiatore elleni feljelentés kivizsgálására a Galilei híveként ismert s egyébként is a reformhoz húzó Guevarát, ezért nem jelentethette meg Grassi a Saggiatore-t diffamáló művét Rómában.

De a reform ellen kezdetektől tekintélyes erők tömörültek, Rómában s szerte a katolikus világban egyaránt. Redondi túllát az itáliai belpolitikát hagyományosan megosztó francia–spanyol viszályon, s a Dialogo drámája mögött fölillantja Európa hatalmas vallási vajúdságát a magyar és a cseh végektől az Atlanti-óceánig. A spanyol párt feje, Borgia kardinális eszköze volt inkább, mintsem oka a római krízisnek, melyet a Habsburg és a katolikus érdekek azonosulásával egyre türelmetlenebbé váló régi szigorú vonalnak mindenképpen ki kellett robbantania. A hatalmi mérleg újból és erőteljesen a jezsuiták oldalára billent, Rómában is. A liberalizmus szép napjainak egy csapásra vége. S ha ebben a nehéz pillanatban följelentés érkezik a Szent Hivatalhoz a Dialogo ellen ugyanazzal a váddal, mint néhány éve a Saggiatore ellen, mit tehet most a pápa? Legfeljebb annyit, hogy gyorsan összehív egy különbizottságot, azzal a titkos föladattal, hogy a súlyos eretnokség vádja helyett találjon ki egy enyhébbet: a kopernikanizmus tilalom ellenére való hirdetését.

Így történt-e valójában? Ki tudja? A Dialogó-t följelentő írást nem sikerült megtalálni. A Saggiatore keletkezésének, fogadtatásának, följelentésének meggyőző elemzésével ellentétben Redondi a nagy pör újraértelmezésében merész hipotézisekre és az adatok szokásos történész-manipulálására kényszerül. Cseppet sem valószínű például, hogy VIII. Orbán,

ez a kíméletlen és ravasz diktátor csakugyan annyira szívéen viselte volna öreg barátja ügyét, mint Redondi föltünteti. És az se hihető, hogy ebben az egész komplikált perben kizárólagosan a római színtér számítana, és – mint ahogyan Redondi teszi – említést se érdemelne Firenze. Az ideológiai frontok se rendeződtek valószínűleg olyan szépen és egyszerűen inkvizitorikus jezsuitizmusra és liberális reformkatolicizmusra, mint ahogyan Redondi ábrázolja. Újabb adatok alapján például úgy látszik, hogy épp a Supremus Inquisitor Generalis, Bentivoglio bíboros igyekezett megvédeni Galileit a pápa ellenében... Ki tudja? Ma még nyilvánvalóan távol vagyunk tőle, hogy tisztán lássuk a nagy pör mozgató erőit, összetevőit, személyes indítékait; meglehet, sohasem fogjuk látni tisztán. A pör államügy volt, hatalma tán leginkább veszélyeztetett pillanatában rendezte meg egy diktatúra elsőrendű politikai mutatványul, afféle hatalomfitogtatás és elrettentés gyanánt. Még hozzá – figyelmeztet folyton Redondi – a titkolódzás nagymestereinek századában! Hogyan remélhetnők hát, hogy világosan átlássunk a hálóján? De mindig előkerülhetnek újabb dokumentumok, és egyre precízebben, egyre nagyobb történeti hűséggel vázolhatók az ügy körülményei, mint például az új tudományos filozófia összeütközése az oltári szentség dogmájával. De megéri-é az efféle obskurus dogmatörténeti körülmények kutatására annyi fáradságot fordítani, mikor a természettudomány fejlődését csak hátráltatták? Azt igen, feleli Redondi, de föltárnak ezek a kutatások valami mást is, s ezért olyan fontosak. Megértetik és tudatosíthatják, hogy a kutatás és az értelem autonómiája „nem a platóni ideák egéből szállt le a Földre, hanem a XVII. század során kellett kemény küzdelemben kivívni, mint minden más emberi szabadságot. Közkincs, amit meg kell őrizni”.